

Walaszek, Adam

Edward Stenz (1897-1956). Badacz Afganistanu

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 24/r2, 423-426

1979

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Adam Walaszek
(Kraków)

EDWARD STENZ (1897—1956). BADACZ AFGANISTANU

Polska i Afganistan zawarły w 1937 r. za pośrednictwem Banku Milli w Berlinie porozumienie, zgodnie z którym polscy fachowcy mieli wyjeżdżać do tego kraju na kilkuletnie kontrakty. W ślad za pierwszą grupą inżynierów drogowców¹ wyjechało do Afganistanu do 1939 r. dalsze kilkadziesiąt osób. Wśród nich był również Edward Stenz, nazwany później „ojcem meteorologii afgańskiej”. Z końcem bowiem 1938 r. strona afgańska zgłosiła zapotrzebowanie na 26 specjalistów polskich, w tym na kierownika studiów meteorologicznych. Na stanowisko to wybrano właśnie Stenza².

Edward Stenz urodził się 22 stycznia 1897 r. w Warszawie. Tam ukończył 8-klasowe gimnazjum im. Mikołaja Reya. Studia wyższe odbywał w latach 1917—1918 i 1921—1924 na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Warszawskiego w sekcji matematyczno-fizycznej, słuchając m.in. wykładów W. Gorczyńskiego i Wł. Dziewulskiego.

W 1921 r. został asystentem w Instytucie Fizyki Doświadczalnej na Uniwersytecie Warszawskim u prof. S. Pieńkowskiego. W 1923 r. prowadził pierwsze pomiary pyrhelometryczne na Jungfrauchoch w Szwajcarii. W 1925 r. popłynął do Ameryki Południowej, do Argentyny, dokonując w czasie podróży pomiarów natężenia promieniowania słonecznego. W tym samym roku objął, na wniosek dyrektora Państwowego Instytutu Meteorologicznego, Władysława Gorczyńskiego, kierownictwo Obserwatorium Morskiego w Gdyni. W 1927 r. przeprowadził badania w Laponii Szwedzkiej, badając tam zaćmienia słoneczne. W następnym roku pracował już we Lwowie, w Instytucie Geofizyki i Meteorologii pod kierownictwem prof. H. Arctowskiego. W trzy lata później wraz z W. Gorczyńskim wyjechał do południowej Francji dla przeprowadzenia badań promieniowania słonecznego.

W latach 1934—1937 pracował jako starszy asystent I Zakładu Fizycznego Politechniki Warszawskiej u prof. M. Wolfkego. Wówczas też w 1936 r. prowadził badania nad zaćmieniem słońca w Omsku na Syberii. Później objął stanowisko kierownika obserwatorium astronomicznego na Kasprowym Wierchu. W czasie prac brał również udział w międzynarodowych konferencjach i kongresach w Utrechcie, Kopenhadze, Warszawie, Oxfordzie, Pradze³.

¹ L. E. Kołodziej: *Tradycje polsko-afgańskiej współpracy gospodarczej*. „Zycie Gospodarcze” R.21:1966 nr 27(772) z 3 VII; por. także odpowiednie fragmenty książki J. Petrusa: *W Afganistanie kraju buzkaszi*. Warszawa 1974.

² Archiwum Akt Nowych. Zespół MSZ 9605 s. 5: *Konsul R.P. w Kabulu Domaszewicz do radcy MSZ Strzaleckiego 28 XII 1938*; także 9609: *Konsulat R.P. w Bombaju do Ambasady R.P. Londyn 30 I 1939*. Wskazywano wówczas na silną konkurencję innych państw.

³ M. Molga, A. Rojecki, S. Zych: *Prof. dr Edward Stenz*. „Przegląd Geofizyczny” R.1:1956 nr 3-4 s. 149—154; Archiwum PAN (Warszawa), Zespół Edward Stenz III—113 (cytowany dalej jako PAN, Edward Stenz) t. 8: W. Garczyński: *Recenzja z pracy Ziemia. Fizyka globu, mórz i atmosfery*. Warszawa 1936; tamże t. 29: *Zyciorus własny Stenza*.

27 marca 1939 r. Stenz podpisał kontrakt z Bankiem Milli, obejmując stanowisko kierownika studiów meteorologicznych w Kabulu. Wyjechał z kraju wraz z innymi specjalistami 8-go kwietnia. Został zaangażowany na okres 3 lat z pensją 70 funtów szterlingów miesięcznie⁴.

W Kabulu Stenz zorganizował Afgańską Służbę Meteorologiczną (będąc jednocześnie współtwórcą jej programu), Centralne Obserwatorium Meteorologiczne w Kabulu, oraz 10 stacji pomiarowych na terenie całego kraju: w Kabulu, Dar Amian, Paghmanie, Dzelalabadzie, Ghazni, Gades Kadda, Giriszku, Warah, Heracie i Baghlanie. Dostarczały one codziennie prognoz meteorologicznych do Kabulu, do Afghan Meteorological Service. Placówka ta rozpoczęła także wydawanie własnej serii zeszytów naukowych, z których trzy pierwsze były publikacjami Stenza. Projektowano także wydawnictwo *Standart Time in Afghanistan*⁵.

O pracy na tym polu Stenz miał mówić, iż „trudności współzycia i współpracy w Afganistanie były bardzo ciężkie i nieobliczalne, a wyniki niespodziewanie małe w stosunku do włożonej energii”. Słowa te potwierdził fakt, iż po jego powrocie do kraju nikomu nie udało się utrzymać z takim trudem zorganizowanej przez Stenza służby meteorologicznej⁶.

Równocześnie Stenz był profesorem Uniwersytetu Kabuńskiego gdzie kierował Zakładem Fizycznym i wykładał fizykę ogólną, elektryczność, chemię fizyczną, elementy fizyki atomowej, matematykę, wprowadzenie do geofizyki itd.⁷. Był też autorem kilku skryptów. Przedstawiał własne propozycje programów studiów, wskazując na istniejące w nich braki. Proponował wprowadzenie kursów z klimatologii i meteorologii. Jednocześnie jednak bronił się przed przeciążaniem go obowiązkami, gdyż — argumentował — odbije się to niekorzystnie na stanie służby meteorologicznej⁸.

W związku z wybuchem drugiej wojny światowej rząd afgański przedłużył kontrakt ze Stenzem na kolejne okresy trzechletnie. Natłok zajęć i obowiązków nie zdołał mu jednak przeszkodzić w interesowaniu się losem okupowanego kraju i rozproszonymi wszędzie rodakami. Np. w czasie urlopu 1—15 grudnia 1941 r. zajmował się konwojowaniem transportu przesyłki PCK w Kabulu do Quetty⁹. Stenz przekazywał też pewne sumy na Komitet Zakupu Odzieży¹⁰. Ofiarność w stosunku do Polskiego Komitetu Pomocy Uchodźcom i Ofiarom Wojny okazywała także jego żona Eugenia¹¹.

Pracując w Afganistanie Stenz nie przerywał także swych rozległych kontaktów międzynarodowych. Pracował zaś głównie nad promieniowaniem nadfioletowym w Afganistanie i nad definicją klimatów suchych, opartą na wyparowaniu. Definicję taką potem opracował¹².

Po wojnie Stenz zaczął prowadzić korespondencję z przyjaciółmi i znajomymi w Polsce, usiłując zorientować się w możliwościach pracy w kraju. Prof. S. Ziemecki, jeden z jego mistrzów obiecywał mu stano-

⁴ PAN, Edward Stenz, t. 29: *MSZ do E. Stenza 29 III 1939*; tamże: *Kontrakty*.

⁵ *Jw. t. 8.*

⁶ B. Winid: *Zastugi prof. dr Edwarda Stenza dla geografii regionalnej*. „Przegląd Geofizyczny” R.1:1956 nr 3-4 s. 167—168.

⁷ PAN, Edward Stenz, t. 29: *Życiorys*; t. 31: *Notatki do wykładów*.

⁸ *Jw. t. 8: E. Stenz do M. Naimakhana 10 IV 1945.*

⁹ *Jw. t. 30: Sprawozdanie z transportu przesyłki PCK z Kabulu do Quetty.*

¹⁰ *Jw. t.30: Konsulat R.P. Kabulu do E. Stenza 24 X 1944.*

¹¹ *Jw. t.30: Konsulat R.P. Bombaj do Eugenii Stenz 2 VII 1940.*

¹² *Jw. t.7: streszczenia prac.*

wisko na Uniwersytecie Poznańskim u prof. Szczeniowskiego¹³. Stenz starał się wówczas także gromadzić sprzęt i narzędzia badawcze, tak krajowi potrzebne. W środowisku polskich meteorologów oczekiwano jego powrotu z radością. „Z prawdziwą przyjemnością dowiedzieliśmy się, że porzuca Pan Persję [sic!] i wraca do kraju. Cieszymy się, że nasze szczupłe kadry meteorologów i geofizyków zasilone zostaną przez tak wybitnego specjalistę” — pisał do Stenza J. Matuszewicz w maju 1948 r.¹⁴.

Po długiej podróży z Kabulu przez Peszawar—Karachi—Wielką Brytanię wylądował Stenz 27 lipca 1948 r. w Gdyni. Pierwsze dziesięć miesięcy po powrocie do kraju spędził we Wrocławiu, a od 1 maja 1949 r. był już w Warszawie¹⁵. Tutaj został profesorem fizyki litosfery Uniwersytetu Warszawskiego. W lipcu 1949 r. habilitował się na uniwersytecie w Toruniu. 1 września 1952 r. jako profesor nadzwyczajny otrzymał katedrę geofizyki na Wydziale Matematyczno-Fizyczno-Chemicznym UW. Od 1 stycznia 1953 r. kierował Katedrą Fizyki Litosfery na tymże wydziale. Począwszy od 1 czerwca 1953 r. był również zastępcą dyrektora do spraw nauki Zakładu Geofizyki PAN, a od 15 stycznia 1953 r. redaktorem naczelnym pisma „Acta Geophysica Polonica”.

Nie zaprzestał przy tym badań terenowych. W 1954 r. przeprowadzał obserwacje słoneczne na Kaukazie.

Od 1950 r. był prezesem Zarządu Głównego Polskiego Towarzystwa Meteorologicznego i Hydrologicznego oraz przewodniczącym Komitetu Geofizyki PAN. Był dalej przewodniczącym zespołu rzeczoznawców Sekcji Uniwersyteckiej Rady Głównej przy MSW, w 1950 r. brał czynny udział w pracach przygotowawczych I Kongresu Nauki Polskiej jako zastępca przewodniczącego sekcji nauk o Ziemi, a przewodniczący podsekcji geofizyki.

Pierwsze prace Stenza dotyczyły promieniowania słonecznego i jego nieprawidłowości. W 1928 r. podjął badania nad magnetyzmem ziemskim, przeprowadzając obserwacje w okolicach Truskawca. W czasie pobytu w Afganistanie zajmował się głównie problematyką klimatów suchych oraz sejsmografią, obserwując trzęsienia ziemi w Hindukuszu. Opracował dane klimatyczne dla całego kraju, wyznaczając w nim cztery strefy klimatyczne. Położył także znaczne zasługi dla badania jego hydrografii. Bogodar Winid — potwierdzając opinie innych uczonych oceniał bardzo wysoko jego wkład w poznanie geografii Afganistanu¹⁶.

Stenz opublikował w sumie około 130 prac w czasopismach polskich i obcych (po francusku, niemiecku, angielsku, włosku, hiszpańsku i persku) i 3 książki. Znany był również jako popularyzator (*Co wiemy o ruchu ziemi*, *Wybieram zawód geofizyka* itp.). Po powrocie do kraju wygłaszał również odczyty o Afganistanie¹⁷.

Odnaczony został Złotym Krzyżem Zasługi, Medalem X-lecia Polski Ludowej, pośmiertnie Krzyżem Oficerskim Orderu Odrodzenia Polski. Zmarł w Warszawie 21 lutego 1956 r.

¹³ Jw. t.30: *S. Ziemecki do E. Stenza* 25 V 1947.

¹⁴ Jw. *J. Matuszewicz do E. Stenza* 4 V 1948.

¹⁵ Jw. *E. Stenz do Dyrektora Departamentu Nauki i Szkół Wyższych* 12 IV 1949; tenże do *Ministerstwa Oświaty* 10 II 1950.

¹⁶ E. Winid, *Zastugi*, s. 168—169.

¹⁷ Bibliografia prac E. Stenza została zestawiona w cytowanym artykule M. Molgi, A. Rojeckiego i S. Zycha.

